بارۆن دۆ مۆنتسکیۆ

ن: رامین جەهانبەگلوو
و: عەتا جەمالی

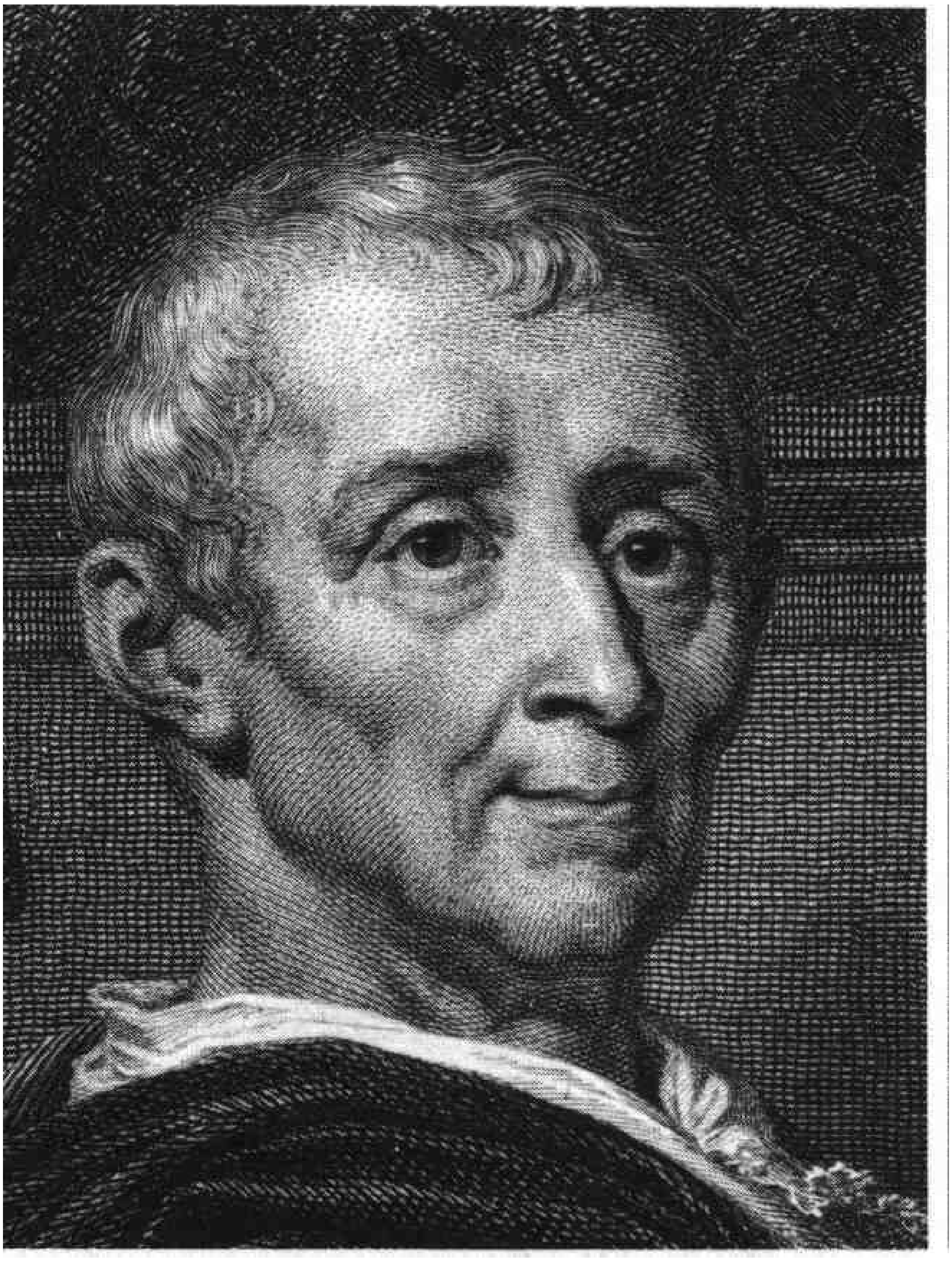

1-2

مۆنتسکیۆ بیرمەندێکی مەزن و بەناوبانگە و بەرهەمەکانی کاریگەریی بەرچاویان لەسەر دەرەوە و ناوەوەی ئورووپا داناوە، بەشێوەیەک کە دەکرێ لە گەلێک لایەنەوە لە هزر و بەرهەمەکانی وردبینەوە. هەندێ لە نووسەران وەک بنەماڕێژی زانستی سیاسییان زانیوە و هەندێکی تر، وەک ریمۆن ئارۆن، ئەویان بە پێشەنگی کۆمەڵناسی ناودێر کردووە. زۆرجار دەڵێن مۆنتسکیۆ گرینگترین رۆڵی هەبووە لەسەر پێکهاتەی یاسای بنەڕەتیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هەر لەم رێگەیەوە بە چەشنێکی ناڕاستەوخۆ کاریگەریی زۆر و پتەوی لەسەر پرەنسیپە سیاسییەکانی یاسای بنەرەتیی ئینگلستان داناوە. وەبیرتان دێنینەوە کە مۆنتسکیۆ، یاسای بنەڕەتیی ئینگلستان، بەو شێوەیەی لە کتێبی یازدەهەمی رۆحی یاساکاندا روونیکردۆتەوە، بە نموونەی بەدیهاتنی ئازادی و جودایی هێزەکان زانیوە. رەنگە هەر لەم رووەوەیە کە هەندێ لە راڤەکاران، مۆنتسکیۆیان بە نموونەی کامڵی یەک لیبراڵ ناوبردووە. بەڵام هەندێکی تر، وەک ئەربابێکی سەلەفیی خاوەن زەوی باسیانکردووە کە نەفرەتی لە (لڤیسی چواردەهەم) بووە، چونکە لڤیس سیستەمێکی ناوەندیکراوەی پێکهێنابوو. هەروەها ئەوە راستە کە نەفرەتی ئەو لە سیستەمی ئیداریی ناوەندیکراو و پاشایەتیی رەها، لە تایبەتمەندییەکانی روانگەی توێژەکەی ئەو، واتە توێژی ئەریستۆکرات بووە. بەڵام ناشێ لەبەر ئەم هۆیە، پرەنسیپە سەرەکییەکانی فەلسەفەی سیاسیی و گوتەزا سیاسییەکانی ئەو، تەنیا لەبەر جیهانبینیی خودتەوەرانەکەی پشت گوێ بخرێت. لە یەکەم روانین بۆ بەرهەمەکانی مۆنتسکیۆ، رووبەڕووی دوو لایەن دەبینەوە:

1. هۆگرایەتیی هەمیشەیی بۆ مێژوو
2. هەوڵی بەردەوامی ئەو بۆ پەیوەند دانەوەی تیۆریی سیاسی بە زانستەکانەوە.

مۆنتسکیۆ، مەیلێکی دەروونی هەبوو بۆ مێژوو و دەیویست مێژوو بکاتە شتێکی دەرکپێکراو. ئەو بەشوێن دەرکی هەقیقەتی مێژووییەوە بوو، بەڵام گەیشتە ئەو ئەنجامە کە هەقیقەتی مێژوویی، خۆی لە هەندێ فۆڕمی وەک نەریت، ئەندێشەکان، یاساکان و دامەزراوەگەلی جۆراوجۆردا نیشان دەدات. هەر لەبەر ئەمە، تێڕوانینی مۆنتسکیۆ بۆ مەعریفەی مێژوویی، رەسەنتر لەوی ژان ژاک رۆسۆ و کۆمەڵناسانەترە لەوی ڤۆڵتێر. بەڵام پانتای مەعریفەی ئەو زۆر بەرتەسکە. لە خوێندنەوەی بەرهەمەکانی مۆنتسکیۆدا دەردەکەوێ کە تێگەیشتنێکی قووڵ و سەرنجڕاکێشی لەسەر مێژەی رۆم هەیە، بەڵام سەبارەت بە یۆنان کەم دەزانێ. بەهەرحاڵ بەپێچەوانەی رۆسۆ، خولیا خودتەوەرانەکانی خۆی وەلا دەنێ. بەبۆچوونی ئەو ئوستوورە ئەتنیکگەرا و خودگەراکان جێیەکیان لە جیهانی واقعیدا نییە. بەم پێیە، تەنانەت ئەگەر هۆگرایەتیی مۆنتسکیۆ بۆ مێژوو زۆریش بێت، بەهەڵەدا دەچین

ئەگەر فەلسەفەی سیاسیی ئەو بە هەڵقوڵاو لەم زانستانە بزانین. مۆنتسکیۆ، لەراستیدا بە مەبەستی بەستێنسازی و بشتڕاستکردنەوەی روانگەکانی خۆی، سوود لە مێژوو وەردەگرێت، بەڵام ئاخێزگەی روانگەکانی ئەو لە توێژینەوەی مێژوودا نییە. راستییەکی گرینگی تر ئەوەیە کە مۆنتسکیۆ دەگەڕێتەوە بۆ بەرەیەک کە بەنسبەت فەلسەفەی دیکارتی دژکردەوە نیشان دەدات و لەگەڵی لە ململانێدایە. روانینی مۆنتسکیۆ بەپێچەوانەی دیکارت و بیرمەندە دیکارتییەکان کە بەشوێن واتا پەتییەکانەوە بوون، بۆ دنیای ئۆبژەکانە. ئەو لایەنگری شتە واقعیییەکانە نەک ئامانجە تیۆریکەکان. هەروەها بەبۆچوونی مۆنتسکیۆ ئاوەز لە بازنەی کات و شوێندایە نەک تاهەتایی و جیهانی، لە بارودۆخی جۆراوجۆردا بیچم دەگرێت و لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تر تێگەیشتنی جیاوازی لێدەکرێت. هەر لەم رووەوە، مۆنتسکیۆ بیریارێکی جیهانگەرا نییە، بەڵکوو رێژەگەرایە. رێژە، بەبۆچوونی مۆنتسکیۆ نەک تەنیا پرس و پرەنسیپێکی تیۆرییە، بەڵکوو هۆگرایەتییەکی کردەکیشە. بەپێی بۆچوونی مۆنتسکیۆ، مرۆڤ بوونەوەرێکی کارتێکراوە کە خۆی لەگەڵ کۆمەڵگە و ئەندێشەکان و بۆچوونەکانی ئەو کەسانەی لەدەوری دەژین، دەگونجێنێت. بەم پێیە، دەبێ بگوترێ روانگە کۆمەڵناسانە و مرۆڤناسانەکانی مۆنتسکیۆ، پەیوەندیی بە ئەندێشەکانی ئەو سەبارەت بە رێژەباوەڕییەوە هەیە.

مۆنتسکیۆ، بەپێچەوانەی هۆبز لەو باوەڕەدایە ناسین و ئاگابوون لە گەوهەری مرۆیی، نەک بە ماتماتیک بەڵکوو تەنیا لەرێگەی ئەزموونەوە ئەنجام هەڵدەگرێت. لەم حاڵەتەدا، ئەزموونکردن چیمان فێر دەکات؟ بەر لە هەر شتێک، راستەقینەی نەگرییسییەکانی ئێمە و نارەساییەکانیی زانین و تایبەتمەندییەکانمان ئاشکرا دەکات. مرۆڤەکان دوور لە ئارەزووەکان و لەدەرەوەی سۆزەکان کار دەکەن و بۆ گەیشتن بە ئاسایش و بەشوێن سەرێتیی خۆیانەوەن. مۆنتسکیۆ دەڵێ: "خۆپەرستی، گەورەترین فەرماندەی سەر رووی زەوییە."

بەم شێوەیە روون دەبێتەوە کە مۆنتسکیۆ دژی رۆسۆ بووە. لەروانگەی رۆسۆدا، مرۆڤ وەک خۆی چاکە و بەپاکی لەدایک دەبێت. بەڵام مۆنتسکیۆ باس لە بێبەختی و تاوانکاری رۆحیی ئێمە دەکات. ئەو بەم چەشنە لە مرۆڤ دەڕوانێت کە بوونەوەرێکە گەوهەری خۆی دۆڕاندووە و لە وێرانییەکی تەواودا گەوزاوە. مۆنتسکیۆ باس لە بێکەرامەتیی خوو و سروشتی مرۆیی دەکات. بەبۆچوونی ئەو مرۆڤ نەگریسە چونکە حەزی لە وێرانکردنی هەموو شتێکە. بەم پێیە رۆحی ئێمە لە هۆگری و حەزێکی گشتی بۆ نەگریسی، کەڵەکە بووە. وەکوو دەریا پڕاوپڕە لە خۆی. کەواتە خۆپەرستی، لەوپەڕی خۆیدا مرۆڤ رادەکێشێ بەرەو وێرانی و هەر لەبەر ئەمەیە کە ئەوان دەکەونە دژایەتیی رێسا و یاساکانەوە. لە ئەنجامدا، تەنانەت

کۆمەڵگە تەبا و ڕێکوپێکەکانیش هیچکات ناتوانن بەڕاستی هۆگرایەتییە نەگریسانە دژەکۆمەڵایەتی و مرۆییەکان لەناو بەرن یان چاکیان بکەن.

هەڵبەت لەڕوانگەی مۆنتسکیۆوە، مرۆڤ ئاژەڵێکی ئاوەزمەندە. بەڵام ئاوەزمەندی لەودا شتێکی بنچینەیی نییە و بەرتەسکە. بەبۆچوونی مۆنتسکیۆ، مرۆڤ بوونەوەرێکی بەرزەخییە و لە بەرزەخی نێوان ئاوەز و بێئاوەزیدا قەتیس ماوە. ئەو ئازادە یەک لەو دوانە هەڵبژێرێت. بەڵام ئیرادەی ئازاد بەشێکە لە گەوهەری ونبووی ئەو. مرۆڤ بەپێچوانەی یەزدان، ناچارە هەڵبژێرێ و چونکە ناچارە، کەواتە گرفتاری ململانێی نێوان پاڵنەرە جەستەیی و ئەخلاقییەکان بووە.

بەم شێوەیە، تیۆری و ڕوانگەی فکریی مۆنتسکیۆ سەبارەت بە مرۆڤ، جۆرێکە لە مرۆڤناسی و کارکردێکی بنەڕەتیی لە فەلسەفەی سیاسیدا هەیە. لەلای مۆنتسکیۆ، هەوڵە ئەخلاقییەکانی مرۆڤ کلیلی پەڕجوو (موعجیزە)ی ژیار. مرۆڤ وەک بوونێکی جەستەیی لە بەندی یاسای سروشتیدایە، بەڵام وەک بوونێکی ئەخلاقی لەبەندی ئەودا نییە و پەیڕەوی لە یاسا دەکات. بەم پێیە، ئەرکی یاساکان ئەوەیە بەرەو ڕێگەی ڕاستی بەرن. مۆنتسکیۆ دەڵێ: "گەوهەری مرۆیی پێویستە پەروەردە بکرێت و ڕێکبخرێت. ئەم پێشنیارە لەبەر ئەوەیە کە خووی مرۆیی نە کۆمەڵایەتییە و نە ناکۆمەڵایەتی." ئەم بۆچوونە دەرخەری ئەوەیە کە ئەو نە لەبەندی تیۆرییەکانی هۆبز لەمەڕ گەوهەری مرۆڤدا بووە و نە گرفتاری تیۆرییەکانی ڕۆسۆشە. مۆنتسکیۆ نە باوەڕی بەوەیە مرۆڤ گورگی مرۆڤێکی تر بێت و نە باوەڕی بە مرۆڤی فریشتەئاساش هەیە. بەڕای ئەو، مرۆڤ تاهەتا لە باوەشی هەڵە دژهۆنەکاندایە و پەلاپیتکەیەک دەتوانێ بەملاو ئەولایدا بەرێت. ئەو دەتوانێ بەرەو کلتوورێکی کۆمەڵایەتی بچێت، بەڵام ئەگەری داشکان بەرەو ژیانی ئاژەڵیش لەودا هەر ماوە. مۆنتسکیۆ وەک بیرمەندی پەیمانی کۆمەڵایەتیش هەر بەم شێوەیە بیر دەکاتەوە. بەبۆچوونی ئەو بۆئەوەی گەوهەری ڕاستەقینەی مرۆڤمان بۆ دەرکەوێ، پێویستە تێبینیی دۆخی بەر لە پێکهاتن و دەسپێکی کۆمەڵگەکان بکرێت. مۆنتسکیۆ دەڵێ مرۆڤ لە دۆخی سروشتیدا، بوونەوەرێکی بەتاڵ لە تایبەتمەندی و فاکتەرە ناسراوە مرۆییەکان بووە، مرۆڤ ئاژەڵێکی هەستەوەرە، بەڵام بەتاڵ لە تێگەیشتن. بەهەرحاڵ تێگەیشتنی مۆنتسکیۆ لە دۆخی سروشتی، هیچ لێکچوونێکی لەگەڵ ئەوەدا کە هۆبز باسی دەکات، نییە.

مۆنتسکتۆ بەپێچەوانەی هۆبز،چەمکی دۆخی سروشتی لە بەرانبەر چەمکی "دۆخی جەنگی" دانانێت. ئەو دەڵێ ئەگەر مرۆڤەکان بەڕاستی ترسنۆک و گۆشەگیرن، کەواتە بەجێگەی شەڕکردن لەگەڵ یەک، دەبوو ڕێگە لە شەڕی دژبەیەک بگرن. چونکە مرۆڤ لە دۆخی سروشتیدا، دەرگیری بەربەرەکانێی مەرگ و ژیانە لەگەڵ ڕەگەزەکانی سروشتدا و بیر لە هێرش کردنە سەر کەسانی تر ناکاتەوە. کەواتە دۆخی جەنگی ناتوانێ تایبەتمەندی و فاکتەری دۆخێک بێت کە

مرۆڤەکان لە دەوری یەک کۆدەکاتەوە. بەڵام لەگەڵ پێکهاتنی کۆمەڵگە، دۆخی جەنگی بەدیدێت. دۆخی سروشتی، بەبۆچوونی مۆنتسکیۆ، دۆخێکی تەبایە. بەڵام بارودۆخی سروشتیی مرۆڤ بەشێوەیەکە کە بەناچار بەرەو کۆمەڵگەی مەدەنی رادەکێشرێت. مۆنتسکیۆ و هۆبز لەم خاڵەدا هاودەنگن کە دەوڵەت، لەڕاستیدا یەکانگیر بوونی ئیرادە تایبەتییەکانی ئەندامەکانیەتی لە ئیرادەیەکی یەکانەدا. بەڵام بۆچوونی مۆنتسکیۆ بەو خەستییەی بۆچوونی هۆبز نییە، لەبەر ئەوەی پێکهاتنی کۆمەڵگەی مەدەنی لەگەڵ گۆڕانێکی تۆکمە و سروشتی مرۆڤی ناکۆمەڵایەتی بەرەو مرۆڤی کۆمەڵایەتی دەگاتە ئەنجام.لەم قۆناغەدا، بۆچوونی مۆنتسکیۆ لەگەڵ تیۆرییەکانی رۆسۆ دژ بەیەک دەوەستنەوە. مۆنتسکیۆ دەڵێ، کۆمەڵایەتیبوونی مرۆڤ، رەمەکی نییە، بەڵکوو بەرهەمی ژیانی ناو کۆمەڵگەیە کە دەتوانێت هۆگرییە کۆمەڵایەتییەکان بەرەو خۆی راکێشێت. بەبۆچوونی منتسکیۆ، لە رەگ و کاکڵی گشت ژیانە کۆمەڵایەتییەکاندا، ئیرادەی تاکگەلێکی تەبا شاراوەیە کە گازیان دەکات بەرەو کۆبوونەوە لەدەوری یەک. ئەم خاڵە، مۆنتسکیۆ دەگەیەنێتە ئەنجامگیرییەکی پراکتیکی و ئەویش ئەوەیە کە مرۆڤ بەبێ حکوومەت مانەوەی بەردەوام نابێت. لەبەرچی؟ چونکە حکوومەت هەڵگری ئەم تایبەتمەندییانەی خوارەوەیە:

1. بانگەوازێکە بۆ ئاوێتەیی و یەکپارچەیی کۆمەڵایەتی.
2. کۆمەڵێک هۆگرایەتی لەخۆدەگرێت کە کۆتایی بە ناتەبایی کۆمەڵایەتی دێنێت.

بەمشێوەیە، ***راستیی گرینگ لای مۆنتسکیۆ ئەوە نییە کە کێ دەسەڵاتی هەیە و کەڵکی لێوەردەگرێ، بەڵکوو ئەوەیە کە چۆن کەڵک لە دەسەڵات وەردەگیرێت.*** بەگوتەیەکی تر، لای مۆنتسکیۆ یاسا و یاسا بنەڕەتییەکان، زۆر لە رۆح و رەگەزەکەیان کەم بایەخترن. لەم رووەوە رۆحی یاساکان هەموو شتێکە. ئامانجی مۆتسکیۆ لە کتێبی رۆحی یاساکاندا دیاریکردنی هەندێک رەگەزەکە بتوانرێت بەپێی ئەوان سەبارەت بە یاسا مرۆییەکان یان یاسا ئەرێنییەکان دادوەری بکرێت. بەم پێیە ئەو لە یاسا و تەوەرە یاساییەکان دەکۆڵێتەوە و لە توێژینەوەکانی خۆی دەگاتە ئەو تیۆرییە کە هەر حکوومەتێکی راست و دروست دەبێ لە چوارچێوەی سنووری یاساییەکاندا بێت چونکە بەبێ یاسا، بەهیچ شێوەیەک ئازادی بوونی نابێت. لە زەینییەتی مۆدێرندا، وشەی یاسا دوو واتا هەڵدەگرێت:

1. یاسا، بەرنامەیەکە کە لەلایەن بەرپرس یان حاکمییەتێکەوە دەردەکرێت بۆ دیاریکردنی ئەوەی چی دەبێ بکرێ و چی نابێ بکرێت.
2. دەتوانرێ وەک پەیوەندییەکی هۆکارێتیی نێوان هۆکار و بەرهۆکار، سەیری یاسا بکرێت.

سەرناوی کتێبەکەی مۆنتسکیۆ، خۆی نیشاندەری مەبەستی کارکردن بە یاساکان نییە بەڵکوو بەجێهێنانی ڕۆحی ئەو یاسایانەیە. مۆنتسکیۆ دەیەوێ بڵێ "یاساکان کۆمەڵێک پەیوەندیی زەروورین کە دەکرێ لە زاتی شتەکانەوە هەڵبهێنجرێن." بۆ ئەوەی بزانین تێگەیشتنی مۆنتسکیۆ لە ڕۆحی یاساکان چییە، پێویستە ئەم خاڵانەی خوارەوە بزانین:

1. مۆنتسکیۆ بەر لە هەمووشت لەو باوەڕەدایە کە جیهانی ئافرێنراوی یەزدان، یاسامەندە، کەواتە یاسا بەسەر هەموو خەڵکی سەر زەویدا حاکمە.
2. مۆنتسکیۆ و هۆبز و لۆک، هەرسێکیان هاودەنگن لەسەر ئەوەی بەگشتی یاسا هەمان ئاوەزی مرۆڤەکانە و یاسای هەر گەلێک خاڵە تایبەتییە کردەکییەکانی ئاوەزی مرۆڤە لەو گەلانەدا.
3. هەرکات مۆنتسکیۆ باس لە پەیوەندییە زەرووریەکان دەکات، مەبەستی پەیوەندیی نێوان ئەو ڕەگەزە جیهانییانەی گەوهەری مرۆییە کە ئاوەز پێیان گەیشتووە و هەروەها ئەو کەشە تایبەتە کۆمەڵایەتی-سیاسییەیە کە لەوێدا ئاوەز دەبێ بەشێوەی یاسا سوودی لێوەربگیرێت و ئەمە ڕۆحی یاساکانە.

بەم شێوەیە، بەڕای مۆنتسکیۆ، گرینگترین شت لە کەشی کۆمەڵایەتی-سیاسیدا، چییەتی و پرەنسیپەکانی حکوومەتە. بەبۆچوونی ئەو، چییەتیی کۆمەڵگە لە چییەتی و پرەنسیپەکانی حاکمییەتەوە وەردەگیرێت نەک بەپێچەوانە. بەم پێیە هەر حکوومەتێک کاریگەریی هەیە لەسەر یاسادانان. مۆنتسکیۆ هەوڵدەدات هزری جەبریی کوێرانە ڕەتبکاتەوە و بنچینەی فەلسەفەی ڕەهاگەرایی خاپوور بکات. وا دەردەکەوێ کە گەلاڵەی گشتیی کتێبی ڕۆحی یاساکانی مۆنتسکیۆ سێ بەشی سەرەکیی لەخۆدەگرێت:

1. لە بەندی یەکەم تا سێزدەهەم، کاری لەسەر پەرەپێدانی تیۆریی بەناوبانگی حکوومەتە سێیانەکان کردووە. لەم بەشەدا هەوڵدراوە بیچمە جۆراوجۆر و جیاوازەکانی حکوومەت بکەوێتە بەر لێکۆڵینەوە.
2. بەندەکانی چواردەیەم تا هەژدەیەم، لەسەر هۆکارە جەستەییەکان دوواوە کە پەیوەندیی بە کاریگەری ئاو و خاک لەسەر سروشت و دامەزراوە مرۆییەکانەوە هەیە.
3. لەبەندی بیستەم تا کتێبی بیست و شەشەم، مۆنتسکیۆ کاری لەسەر کاریگەریی هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان، وەک بازرگانی، پارە، مەزهەب و دانیشتوان لەسەر سروشتە مرۆییەکان و یاساکان، کردووە.

زێدە لەسەر خاڵەکانی سەرەوە:

1. دوایین بەندی کتێبەکە، تەرخانکراوە بۆ باس و لێکۆڵینەوە لەسەر مەشروعییەتی (حکوومەت).
2. بەندی بیست و نۆیەمتاییبەتە بەم تەوەرە کە، "یاساکان چلۆن دادەڕێژرێن؟"
3. بەندی نۆزدەیەم، لە ڕۆحی گشتیی نەتەوە و ئەخلاق و نەریتەکانی دەدوێت.
4. بەندی پازدەهەم، دەگەڕێتەوە بۆ یاسای بنەڕەتیی ئینگلستان و تەوەری جودایی و سەربەستیی هێزەکان. ئەم بەندە بەهۆی سەردانی مۆنتسکیۆ بۆ ئینگلستان لە چاو بەندەکانی پێشوو باشتر نووسراوە.

چونکە بەندەکانی دووهەم تا هەشتەم ، تەوەری ڕۆحی یاساکانە لە کاری مۆنتسکیۆدا، گرینگییەکی زیاتری هەیە بەلامانەوە. لەم کتێبانەدا ئەو سێ جۆر حکوومەت لێکدەداتەوە و لە هەمانکاتدا، چونکە بەر لە سەفەرەکەی مۆنتسکیۆ بۆ ئینگلستان نووسراون و لەوە سەردەمەدا لەژێر کاریگەریی فەلسەفەی سیاسیی ئەرەستوودا بوو، بەگشتی لە هەر لاپەڕەیەک لەم بەندانەدا، ئاماژەیەکی ژێرپێشتی یان ڕاڤەیەک لە سیاسەتی ئەرەستوو هێنراوەتەوە. میتۆدی مۆنتسکیۆ لەو کۆمەڵەیەدا بەم شێوەیەی خوارەوە بووە:

1. ئەو پێناسەیەکی روون لە حکوومەتەکان دەدات بەدەستەوە.
2. پاشان لەسەر لێکدانەوەی چییەتی و پڕەنسیپەکانی هەرکام لە حکوومەتەکان دەدوێت.
3. سەرەنجام لەو گەندەڵییەی دواتر لە دوورکەوتنەوە لە پڕەنسیپەکانی حکوومەتەوە سەرهەڵدەدات، دەدوێت.

لێرەدا مۆنتسکیۆ هەروەک ئەرەستوو، دابەشکارییەکی سێیانە ئەنجامدەدات. بەڵام بەجێگەی دیموکراسی(حکوومەتی زۆرینە)، ئەریستۆکراسی (حکوومەتی کەمینە) و پاشایەتی (حکوومەتی یەک کەس) ئەو دابەشکارییەکی تری بریتی لە کۆماری و پاشایەتی و ئیستبدادی پێشنیار دەکات. هەرکام لەم بیچمانە لەڕێگەی دوو تیۆرییەوە پێناسە دەکرێن کە مۆنتسکیۆ پێشتر بە چییەتی و پڕەنسیپەکانی حکوومەت ناویان دەبات. پڕەنسیپەکانی حکوومەت، هەستێکە کە خەڵک لەگەڵ جۆری حکوومەت، بۆ بەڕێوەبردنی ئەرکی هاوئاهەنگ لەگەڵیدا، نزیک دەکاتەوە. بەم پێیە هەرکام لە مۆدێلەکانی حکوومەت بەهۆی کۆمەڵێک هەستەوە دەناسرێنەوە کە بەبێ ئەو ئەگەری مانەوە و بەردەوامبوونی نابێت. سێ جۆر هەستی بنچینەیی هەیە:

1. کۆماری، دەستەبەری شکۆمەندییە.
2. پاشایەتی، دەستەبەری شانازییە.
3. ئیستبداد، ئاوێتەی ترسە و بەوە دەناسرێتەوە.

شکۆمەندیی کۆماری، جیاوکێکی ئاکاری نییە، بەڵکوو جیاوکێکی سیاسییە. ڕێزگرتن لە یاسا و دەروەستیی تاک، ئاسوودەیی هەموانی پێوەیە. شانازی حەزە، حەزێکی کەسانەیە بۆ دەسەڵات و شێوازی دابەشکردنی دەسەڵات. بەم پێیە ئەگەرچی پاشایەتی بەستێنی شکۆمەندییەکانە بەڵام شکۆمەندی بۆ یەک کەس، نەک بۆ دیترانیش. ترس پێویستییەکی بە پێناسە نییە، هەستێکی دووهەمینی سیاسییە کە هۆبز گوتەنی بنەمای دەوڵەتە. مۆنتسکیۆ هێندەی هۆبز ڕەشبین نییە، بەڵام باوەڕی وایە حکوومەتی لەسەر بنەمای ترس لە بناغەوە گەندەڵە و هەڕەشەی تێکشکانی لەسەر دەبێت.

ئەی چییەتیی حکوومەت چییە؟ کۆماری، مۆدێلێکی حکوومەتە کە لەوێدا خەڵک وەک پەیکەرەیەکی یەکانە و یان بەشێک لە خەڵک، دەسەڵاتی حاکمییەتیان بەدەستەوەیە. بەم پێیە، کۆماری دەتوانێ دیموکراتیک یان ئەریستۆکراتی بێت. مەبەستی مۆنتسکیۆ لە دیموکراسی دەوڵەتێکە کە حاکمییەتەکەی ڕاستەوخۆ لەدەستی شارۆمەندەکان –وەک پەیکەرێکی یەکانە-دایە، نەک لێژنەی نوێنەرایەتی (وەک حکوومەتی ئاتینی). مۆنتسکیۆ لەمەڕ حکوومەتی ئەریستۆکراتی لەو باوەڕەدایە تەنیا بەشێک لە پەیکەرەی گشتیی شارۆمەندان بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات دانیان پێدا دەنرێت (وەک کۆماریی ڤێنیز). پاشایەتی، مۆدێلێکی حکوومەتە کە لەوێدا یەک کەس لەسەر بنەمای یاساگەلی کۆنکرێتی و پێشتر دیاریکراو (وەک فەڕەنسای سەدەی هەژدەهەم) حکوومەت دەکات. مۆنتسکیۆ لە پەیوەندی لەگەڵ پاشایەتیدا، هیواخوازە هاوسەنگیی دەسەڵات هەبێت لە نێوان پاشا و لێژنەکان و دامەزراوە ناوبژیوانەکانی وەک کڵێسا و خانەدانەکان. بەڵام بەڕای ئەو پاشایەتیی فەڕەنسا لایەکی ئەم سێکوچکەیەی نییە و ئینگلستانیش خاوەنی یاسایەکی بنەڕەتیی لێکدراوە. پێشتر باسمان کرد کە مۆنتسکیۆ بە ڕێزەوە باسی دامەزراوە سیاسییەکانی ئینگلستان دەکات. بەر لەو، ڤۆڵتێریش بۆچوونێکی لەم شێوەیەی هەبوو. ئەو ڕاستییەی کە ئینگلستان ئازادیی جێگیر کردووە، کاریگەریی قورسی خستبووە سەر مۆنتسکیۆ. بەبۆچوونی ئەو، ئازادیی ئینگلیزی لەسەر دوو بنەمای سەرەکی وەستاوە:

1. جودایی و سەربەستیی بنەڕەتیی هێزەکان (جێبەجێکردن)، (یاسادانان) و (دادوەری).
2. ئاوێتەکردنی پاشایەتی لەگەڵ ئەریستۆکراسی و دیموکراسی لەشێوەی پاشا و لۆڕدەکان و جەماوەردا.

لەبەرچی مۆنتسکیۆ ستایشی جودایی و سەربەستیی هێزەکان دەکات؟ چونکە دەوری چاودێری دەسەڵاتی حکوومەت دەبینن. بەڕای ئەو ئینگلستان ئازادە چونکە

جەماوەر و لۆردەکان وەک دوو هاوکار لە پارلماندا بەشێوەی دوولایەنە، لایەنی یەکتر دەگرن. ئەم دوو هێزە یاسادانەرە بە نۆبەی خۆیان چاودێریی مافی ڤیتۆی پاشا دەکەن. پاشاش خۆی بەهۆی مافی یاسادانەران بۆ لێپرسینەوەی وەزیران و مافی پێداچوونەوە و لێکۆڵینەوە و تاقیکردنەوە لە چۆنیەتیی جێبەجێکردنی یاساکاندا، دەکەوێتە ژێر چاودێرییەوە.

ئێستاش بزانین مۆنتسکیۆ سەبارەت بە سێهەمین جۆری حکوومەت، واتە ئیستبدادی، چی دەڵێ؟ ئەو ئیستبداد بە راستییەکی قێزەون دەزانێت و وەک حکوومەتی یەک کەس و بەبێ هیچ چاودێرییەکی دیترانی دەزانێت. جیاوازیی نێوان ئیستبداد و دوو جۆرەکەی تری حکوومەت ئەوەیە ئیستبداد ناتوانێ حکوومەتێکی نوێنەرایەتی بێت. چونکە ئەگەر پاشا بیەوێت بۆ چرکەیەک هەناسەیەکی ئاسوودە بدات، هەموو دەسەڵاتەکەی دەدۆڕێنێت. بەم پێیە، لە حکوومەتێکی ئیستبدادیدا دەکەوینە دۆخی ململانێی هەمیشەییەوە، چونکە تەنانەت ئەگەر شەڕوشۆڕێکیش لە ئارادا نەبێ دیسانەوە ئاشتییەک لە ئارادا نابێت. هەروەها لە حکوومەتی ئیستبدادیدا، هەموو تاکەکان لە دۆخێکی پڕئازاردا لەگەڵ یەکتری یەکسانن، چونکە هەموا لە قووڵایی هەرەمی کۆمەڵایەتی و سیاسیدان. هیچ بەختەوەری و شانازییەک نابەخشرێتە کەس و هەموو کەسانی شیاو خانەنشین دەکرێن. مۆنتسکیۆ ئاماژەی بە هەندێ نموونە لە رووسیا، تورکیا و وڵاتە خۆراواییەکان دەکات، بەڵام بەردەوام چاو لە فەڕەنسا دەبڕێت.

ئەوەی شایانی سەرنجە، مۆنتسکیۆ دەسەڵاتی ئیستبدادی مەحکووم دەکات، بەڵام نەک بە دەستەواژەگەلی شۆڕشگێڕانە، چونکە ئەو نە شۆڕشوانە و نە دیموکرات. ئەو دان بە حکوومەتێکدا نانێت کە دەسەڵاتەکەی لە کۆدەنگی خەڵکەوە وەرنەگیرابێت و بیانووشی بۆ ئەم روانگەیەی خۆی هەیە. ئەو حەز بە یەکپارچەیی و پێکبەستەیی ناکات و رێز بۆ جیاوازییە ناوچەییەکان دادەنێت. ئەو نکۆڵی لە زەرورەتی جیاوکەکان ناکات، ئەگەرچی دواتر جیاوکەکان سڕانەوە. پێناچێت دانی بە جاڕنامەی مافی مرۆڤدا نابێت بەڵام بە تەواوی دانی بە پڕەنسیپی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکاندا نا کە شۆڕشوانانی فەڕەنسا لە یاسای بنەڕەتیی ئەو وڵاتەدا گونجاندیان.

مۆتنسکیۆ گومانێکی زۆری سەبارەت بە گونجانی کۆماریخوازی لە سەردەمی مۆدێرندا هەیە، چونکە ئەو گومانی لە مانەوەی کۆمەڵگەیەکە کە پشت بە هۆگرایەتیی شارۆمەندان بۆ واز هێنان لە دەسەڵات و گوازتنەوەی بۆ حکوومەتەکان دەبەستێت. بەم پێیە ئەو (کۆماری) تەنیا بە شتێکی ئارمانی دەزانێت. بەڕای مۆنتسکیۆ پاشایەتی لە فەڕەنسا بیرەوەرییەکی مێژوویی هەیە و لە ئینگلستان راستییەکی سیاسی. نابێ ئەوە لەبیر بکرێت بەهیچ شێوەیەک خاوەنی ئەندێشەگەلی یەکسانیخوازانە نییە و لەگەڵ ئەوەشدا تیۆریسییەنی حاکمییەتی

جەماوەریش نییە، چونکە ئەو نایەکسانیی کۆمەڵایەتی بە دەرهاویشتەی کاکڵ و گەوهەری نەزمی کۆمەڵایەتی دەزانێت. بەم پێیە بە ئاسانی نایەکسانی بە سروشتی دەزانێت و دانی پێدا دەنێت، بەڵام بەردەوام لەهەوڵی ریفۆرم و باشترکردنی دۆخەکاندایە. لەم رووەوەیە کە گەوهەری فەلسەفەی سیاسیی مۆنتسکیۆ لیبرالییە، چونکە قازانجی نەزمی کۆمەڵایەتی لەوەدایە کە لەڕێگەی هاوسەنگی و باڵانسی هێزەکانەوە، دەسەڵاتێکی ریفۆرمخواز بێتە ئاراوە.